

Inspiratiesessie Boeren met toekomst – Verslag op hoofdlijnen

Utrecht, 20 februari 2023

Er liggen voor ondernemers in de agrarische sector forse opgaven op het gebied van broeikasgassen, natuur en water, die naast risico's ook kansen bieden om het verdienvermogen van boeren en tuinders te versterken. Juist nu, in de aanloop naar ongekende publieke investeringen in de landbouwsector, is het van belang om deze kansen scherp in beeld te brengen.

Het Nationaal Klimaat Platform (NKP) organiseerde op 20 februari een inspiratiesessie waarin boeren en andere ondernemers lieten zien op welke manier ze de grote opgaven van de sector kunnen vertalen in verdienmodellen met toekomst. In zeven parallelsessies zijn uiteenlopende voorbeelden gepresenteerd, variërend van de teelt van biologische bouwmaterialen en de productie van duurzame energie tot de verwaarding van reststromen en regeneratieve landbouw. In de sessies is steeds nagegaan welke inzet nodig is van overheden en ketenpartijen, zoals toeleveranciers, afnemers en financiële instellingen, om een perspectief te bieden aan boeren met toekomst. Boeren en tuinders kunnen het immers niet alleen.

Het voorliggende verslag geeft een beknopte samenvatting van de belangrijkste inzichten van de bijeenkomst. Het is geen integrale weergave van de discussie over mogelijke voor- en nadelen van de genoemde initiatieven. Dit verslag beperkt zich tot een korte beschrijving van initiatieven van ondernemers binnen de landbouwsector en benoemt acties die nodig zijn om deze verder uit te bouwen tot nieuwe perspectieven voor een bloeiende landbouwsector binnen de opgaven op het gebied van klimaat, natuur en water.

Vier rode Draden

De voorbeelden en ervaringen die tijdens de inspiratiesessie zijn gedeeld, laten zien dat er veel duurzame initiatieven op lokale en regionale schaal tot ontwikkeling komen. Het kan anders, rendabel en meer duurzaam, ook al is dat vooralsnog op kleine schaal of met inzet van subsidie. Op grotere schaal komt de transitie naar een duurzame landbouw maar langzaam op gang. Er zijn nog te veel factoren die verduurzaming voor boeren niet makkelijk of zelfs riskant maken. Door de verschillende deelsessies heen werden de volgende rode draden zichtbaar.

Ten eerste: **het brede verhaal over de transitie in het landbouwsysteem is onvoldoende helder.** Door de nadruk op kostenverlaging, productieverhoging en schaalvergroting hebben veel agrarische ondernemers nu te maken met kleine, soms zelfs negatieve marges en hoge schulden. Ook al zijn er diverse toekomstvisies en kleinschalige initiatieven om hierin verandering te brengen, er is geen samenhangend verhaal dat richting geeft aan de ontwikkeling naar een duurzame landbouw, dat houvast biedt aan boeren en investeerders en dat kaders stelt aan de invloed van toeleveranciers en afnemers.

Ten tweede: **de maatschappelijke waarde van duurzame landbouw komt nog niet tot uitdrukking in de prijs.** De volle waarde van de nieuwe producten en diensten die deze ondernemers leveren, komt nog niet tot uitdrukking in de marktprijs. Bijvoorbeeld: duurzaam grondgebruik heeft een groot maatschappelijk nut, want er is minder kunstmest nodig, de stikstofhuishouding is beter en de uitstoot van broeikasgas is lager. Maar zolang deze voordelen niet ook in euro's worden uitgedrukt, staan ze bij de boer niet op de balans om de investering terug te verdienen. Ook nieuwe landbouwproducten zoals biobased bouwmaterialen worden nog niet op hun volle waarde geschat.

Ten derde: **het boerenbedrijf moet bij de verduurzaming nogal eens opboksen tegen onvolkomen regelgeving en onvoldoende financiering of beprijzing.** Dat gaat bijvoorbeeld over het ontbreken van subsidies—hoewel de duurzame boer daarvan ook niet afhankelijk wil zijn—of het ontbreken van

strengere regels voor kunstmest, die juist weer tot voordeel van duurzame landbouw zouden zijn. Maar het gaat ook nogal eens over de bijzonder gedetailleerde regels waaraan de bedrijfsvoering moet voldoen, over het gebrek aan ruimte om te experimenteren of over gebrek aan continuïteit in het beleid. “Overheid, stuur op de randvoorwaarden zoals bodem- en luchtkwaliteit, en niet op hoe je daar precies aan bijdraagt,” was een veel geuite wens.

Ten vierde: **het gaat niet alleen om boeren en tuinders, de hele keten moet in beweging komen.** De grote opgaven in de landbouwsector vragen inzet van alle schakels in de keten: van leverancier (apparatuur, zaden, etcetera) via marktpartijen (afnemers, coöperaties, retail bedrijven) en banken tot en met de consument. Koplopers laten zien welke kansen zich aandienen, het is aan overheden en ketenpartners om een volwassen markt te ontwikkelen voor duurzame producten en diensten.

Inzichten uit de deelsessies

In zeven deelsessies zijn de randvoorwaarden en acties besproken die nodig zijn om duurzame verdienmodellen te realiseren en op te schalen. Welke bijdragen van overheden, regionale partijen en ketenpartners zijn daarvoor nodig?

Deelsessie 1: Akkerbouw voor biobased bouwen

Hoe wordt de teelt van biobased bouwmaterialen voor akkerbouwers lonend?

Gewassen als hennep, miscanthus, lisdodde en vlas zijn een goed alternatief voor energie-intensieve bouwmaterialen. Met deze vezels kunnen huizen worden geïsoleerd, maar ze kunnen ook worden toegepast in plaatmaterialen en biocomposieten ter vervanging hout, beton en staal. Door deze gewassen als bouw materiaal toe te passen wordt koolstof langdurig vastgelegd.

Naar schatting bedraagt het potentieel van de teelt van biobased bouwmaterialen in ons land 50.000 hectare en zou daarmee 1,7 miljoen ton CO₂ per jaar vastgelegd kunnen worden. Maar op dit moment is die teelt voor boeren niet lonend genoeg. Het kan voor boeren een verdienmodel opleveren als de bouwsector meer prioriteit geeft aan de overschakeling naar biograndstoffen en er een stabiele marktvraag naar vezels ontstaat. Bovendien is een financiële waardering nodig van de eco-systeemdiensten die worden geleverd bij teelt op bijvoorbeeld landschapgronden, op natte terreinen (veenweiden) en op bufferstroken langs waterlopen. Ook de opslag van koolstof zou credits voor de boer moeten opleveren, bijvoorbeeld via koolstofcertificaten voor de verdringing en opslag van C(O₂) in bouwmaterialen.

Daarmee hebben diverse spelers een sleutel in handen om de teelt van biobased bouwmaterialen voor akkerbouwers lonend te maken. De bouwsector kan een belangrijke rol spelen door niet alleen op prijs te tenderen maar ook op duurzaamheid, en door meer lokale biograndstoffen te gebruiken. De overheid heeft een sleutelrol met financiële waardering van ecosysteemdiensten en met beloning van teelten die koolstof voor langere tijd vastleggen en tevens CO₂-emissies elders in de keten verdringen. Gepleit wordt voor een interdepartementaal opschalingsprogramma van Landbouw, Economische Zaken en Klimaat, en Volkshuisvesting dat partijen verbindt en faciliteert en kennis samenbrengt.

Deelsessie 2: Veehouderij met energie

Hoe kan de productie van duurzame stroom en biogas bijdragen aan een rendabele veehouderij?

Veel agrarische bedrijven produceren al stroom uit zonne-energie en werken aan creatieve oplossingen om vraag en aanbod te balanceren achter hun kleinverbruikersaansluiting. Bijvoorbeeld door een meer stabiele stroomproductie uit de combinatie van zonnepanelen en kleinschalige windmolens. Of door hun mobiele voertuigenpark te elektrificeren en de batterijen als piekopslag te

gebruiken. Of door elektrische apparatuur (o.m. koeling) vooral bij piekproductie te laten werken. Regionale overheden kunnen deze ontwikkeling steunen, zowel in het proces van vergunningverlening als met programma's gericht op kennisuitwisseling binnen de sector. Energiecoöperaties kunnen bijdragen met de bevordering van lokale stroomuitwisseling op gebiedsniveau. Als dat binnen hetzelfde netvlak gebeurt, draagt dit bij aan vermindering van congestie op het stroomnet. EnergieSamen werkt hier al aan in het project Local4Local.

In een aantal regio's werken veehouders samen in de coöperatieve productie van biogas uit mest. Zo leveren ongeveer 15 veehouders in de omgeving van Lochem biogas aan Friesland Campina. Iedere boer vergist de mest op eigen bedrijf en de vergisters zijn onderling verbonden met een biogasleiding. In Friesland is een project gestart waarin 25 melkveehouders dagverse mest leveren aan een coöperatieve Lokale Circulaire Mestvergisting (CLCM). Aan dit project nemen bedrijven in de categorie van 80 tot 250 koeien deel, wat het initiatief in beginsel toepasbaar maakt op ca 85 procent van de melkveebedrijven in Nederland. Naast de productie van groengas reduceren de veehouders in dit project de emissies van methaan en stikstof en wordt kunstmest vervangen door digestaat dat is gestript van stikstof.

Beide biogasprojecten worden ondersteund met een tijdelijke subsidie. Ook bij verdere ontwikkeling blijft financiële ondersteuning vanuit de Rijksoverheid voorlopig nodig. Enerzijds in de vorm van innovatiesubsidies voor pilot projecten met begeleiding van kennisinstellingen. Anderzijds in de vorm van een exploitatiesubsidie als de SDE++. In deze subsidieregeling moet dan wel een categorie worden toegevoegd voor coöperatieve lokale circulaire monomestvergisting op basis van dagverse mest. Ook regionale overheden kunnen de businesscase versterken door in gebieden met een hoge stikstofbelasting te bevorderen dat veehouders overschakelen naar biogasproductie uit mest in combinatie met emissiereductie van broeikasgassen en stikstof.

Deelsessie 3: Verwaarding van reststromen

Hoe kan recycling van reststromen een extra inkomstenbron opleveren voor boeren?

In deze sessie is gesproken over benutting van het recyclerend vermogen van de grond. De boer kan zijn landbouwgrond benutten om diverse biotische reststromen te verwerken tot compost. Dit geldt niet alleen voor reststromen binnen het agrarisch bedrijf, maar het kan ook gaan om reststromen uit het stedelijk gebied. Bijvoorbeeld om menselijke ontlasting, om rioolslib of om reststromen van grote voedselproducenten en supermarkten.

In Friesland is de stichting Agricycling opgericht met als doel een groot coöperatief agrarisch recyclingbedrijf op te bouwen. Twaalf boeren zijn er al bij betrokken. Op zeven bedrijven wordt berm- en slootmaaisel gecomposteerd. Dat is een eerste stap. De stichting wil deze aanpak verder uitrollen in Noord-Nederland en meer reststromen te gaan benutten.

Voor het boerenbedrijf biedt recycling van reststromen de mogelijkheid om niet alleen inkomsten te halen uit de output (voedingsproducten), maar ook uit de verwerking van inputstromen. Voor de verwerking van nutriëntrijke reststromen, zoals rioolslib, wordt immers betaald via o.a. de rioolheffing. Wanneer deze opbrengsten aan het boerenbedrijf toekomen wordt het mogelijk minder intensief te boeren en daarmee komt ook grondruimte beschikbaar om zelf krachtvoer te produceren. Hiermee kan de aankoop van krachtvoer en het gebruik van kunstmest worden beperkt.

Om de businesscase van verwaarding van reststromen op het agrarisch bedrijf te ontwikkelen, is financiering nodig voor een programmatische aanpak. Zo is meer onderzoek nodig om te kunnen borgen dat de reststromen schoon, veilig en gecontroleerd terug gaan naar de boer. Verder is aanpassing nodig van huidige wet- en regelgeving. De huidige kwaliteitseisen zijn gebaseerd op voedselveiligheid en belemmeren initiatieven om in de praktijk ervaring op te doen met het recyclerend vermogen van de grond. Ook is het noodzakelijk dat de overheid de positie van de boer in de keten beschermt. Biotische reststromen vertegenwoordigen een waarde voor het boerenbedrijf,

maar op dit moment is het financieel aantrekkelijker om deze te verbranden. In de bestaande (afval)markt is zonder interventie van de overheid de kans groot dat commerciële partijen met dit concept aan de haal gaan.

Deelsessie 4: Eiwitrijke akkerbouw

Hoe worden eiwitrijke gewassen of kweekvlees een aantrekkelijke business case voor Nederlandse boeren?

In 2022 hebben 56 partijen de Green Deal Eiwitrijke gewassen gesloten met als doel om Nederland meer zelfvoorzienend maken in nieuwe en plantaardige eiwitten. Afspraken zijn onder meer gericht op het ontwikkelen van een gezond verdienmodel voor telers van eiwitrijke gewassen zoals kikkererwten, lupine en soja. Een van de doelen van deze Green Deal is om een groter marktaandeel te realiseren voor in Nederland gekweekte en geteelde eiwitten ten opzichte van dierlijk vlees en geïmporteerde eiwitten.

Op dit moment kampt kweekvlees met het imago van een 'enge' bioreactor met dierlijke cellen en algen, terwijl het niet moeilijker is dan bierbrouwen of yoghurt maken. Dat kan dus gewoon op de boerderij. En eiwitrijke gewassen komen op dit moment voornamelijk uit het buitenland. Import is heffingsvrij dankzij het Blair House akkoord van begin jaren '90. In België en Duitsland subsidieert de overheid de teelt van vlinderbloemigen, Nederland doet dit niet.

Een aantrekkelijke business case voor Nederlandse boeren begint bij een 'true price' voor deze eiwitten, waarin ook de reductie van kunstmest, stikstof en broeikasgassen is meegenomen, evenals de voordelen voor bodem, biodiversiteit en gezondheid. Deze voordelen voor de samenleving bieden op dit moment geen voordelen voor boeren.

Naast 'true pricing' van vlees en vleesvervangers hebben boeren ook op andere vlakken hulp nodig om een volwassen marktaandeel voor gekweekte en geteelde eiwitten te realiseren. De rol van consumenten en supermarkten is belangrijk, maar de retail ontbreekt nog als partner in de Green Deal. Omdat de markt niet tot ontwikkeling komt, staat ook het onderzoek naar kweekvlees en naar zaadveredeling van eiwitrijke gewassen op een laag pitje. Naar analogie met biobrandstoffen zou een bijmengverplichting voor in Nederland gekweekte of geteelde eiwitten wellicht helpen om ontwikkeling van de markt te bevorderen.

Deelsessie 5: Glastuinbouw naar klimaatneutraal

Wat is er nog nodig voor de glastuinbouwer om in 2040 klimaatneutraal te zijn?

De glastuinbouw heeft de ambitie om in 2040 economisch rendabel én klimaatneutraal te produceren. Met het convenant Energietransitie Glastuinbouw 2022 – 2030 hebben partijen afspraken gemaakt over de realisatie van een forse emissie van broeikasgassen in 2030. Met het convenant willen partijen in de sector een aantal kansen oppakken. Zo heeft de Nederlandse glastuinbouw de potentie om wereldwijd de meest duurzame gewassen te telen, maar economisch kan dat nog niet uit. Belangrijke kansen liggen ook in samenwerking op gebiedsniveau. De glastuinbouw kan in de eigen behoefte aan warmte en licht voorzien met een combinatie van geothermie (basislast), restwarmte (middenlast) en groen gas/waterstof/elektriciteit (pieklast). Daarmee kan de glastuinbouw op gebiedsniveau bijdragen aan het balanceren van vraag en aanbod van elektriciteit.

Voor de realisatie van deze ambities is een aantal knelpunten te overwinnen. Zo heeft de ontwikkeling van collectieve warmtevoorzieningen op gebiedsniveau meer aandacht nodig. Individuele telers zijn kwetsbaar, zeker als er geen bedrijven in de buurt zitten die warmte kunnen leveren. Ruimtelijk instrumentarium voor telers die willen verplaatsen of stoppen, zou voor deze kwetsbare telers behulpzaam kunnen zijn.

Telers die vooroplopen in verduurzaming van hun energievoorziening en niet de voordelen hebben van een gasgestookte WKK-installatie, hebben bij de huidige energieprijzen een slechte concurrentiepositie. Tuinders met een WKK kunnen een deel van de elektriciteit die ze opwekken verkopen. Tuinders met duurzame bronnen en SDE subsidie hebben geen compensatie voor de hoge energieprijzen. Verduurzamen loont nu vaak nog niet. Dat zal moeten veranderen.

De overheid kan een belangrijke rol spelen in de verduurzaming van de glastuinbouw door een meer voorspelbaar en consistent beleid te voeren, in ieder geval tot 2040. Nu hebben tuinders bij investeringsbeslissingen te maken met onzekerheid over de beschikbare energiebronnen. Zo heeft energiebenutting van biomassa een negatieve connotatie en is het de vraag of er genoeg waterstof beschikbaar komt voor de glastuinbouw. Ook is de wetgeving rond geothermie en warmte-koude opslag nog in beweging.

Om een meer gelijk speelveld voor warmte te realiseren wordt geopperd een warmtebelasting te introduceren voor alle partijen, inclusief gascentrales. De hoogte van die belasting zou tot 2040 geleidelijk moeten oplopen, lettend op Europese concurrentiepositie van Nederlandse tuinders. Daarnaast is aanpassing van de SDE+-regeling nodig om te voorkomen dat het voor bedrijven als Shell aantrekkelijker wordt om CO₂ onder de grond te stoppen (CCS) dan om het te verkopen aan telers die CO₂ nodig hebben (CCU).

Deelsessie 6: Regeneratieve landbouw

Technisch kan je ontbossing terugdraaien of aangetaste grond herstellen. Hoe wordt dat financieel aantrekkelijk?

In de kern is regeneratieve landbouw vooral gericht op het versterken van het natuurlijk kapitaal (bodem en water omliggende natuurlijke systemen) en het nabootsen van natuurlijke systemen in het productieproces. Regeneratieve landbouwsystemen zijn vaak polyculturen. Regeneratieve landbouw leidt tot hogere kosten, maar kan door de sterk verhoogde omzet ook een hogere winst opleveren. Zeker wanneer de maatschappelijke baten - lagere emissies van broeikasgassen en stikstof, herstel van water, bodem en biodiversiteit – voor de boer ook financiële voordelen opleveren.

Regeneratieve landbouwproducten kunnen tegen gangbare prijzen worden verkocht. Aanvullend kunnen betalingen voor ecosysteemdiensten het inkomen van de boer verder verhogen. Maar de omslag naar regeneratief kost tijd—gemiddeld 5 tot 7 jaar—voordat het systeem financieel rendabel wordt. Banken overbruggen dat niet zomaar. Ook is de markt niet ingericht op polycultuur boeren. Net zoals regelgeving richt die zich volledig op monocultuur.

Regeneratieve landbouw vraagt ook om andere wet- en regelgeving met een brede blik op randvoorwaarden en maatschappelijke doelstellingen zoals biodiversiteit, koolstofvastlegging, water regulatie (ter bestrijding van droogte) et cetera, in plaats van veel detailregels over wat wel en niet mag op een stuk land. Met duidelijke bewegingsruimte krijgt de boer een betere kans om dit soort 'polycultuur' toe te passen passend in de lokale omgeving en in een wereld (markt, subsidies, regelgeving) die vooral is geënt op monocultuur-landbouw.

Deelsessie 7: De prijs van de grond

Hoe is de rentabiliteit van het boerenbedrijf te borgen bij stijgende grondprijzen?

De hoge en nog steeds stijgende grondprijzen in ons land leggen een zware last op de rentabiliteit van het boerenbedrijf. De laatste decennia is niet alleen de grondprijs gestegen, maar ook de gemiddelde schuld per bedrijf. Veel kleinere boeren hebben hun spaargeld in de grond gestopt als pensioen. De hogere grondprijzen hebben ook geleid tot een daling van het aantal boerenbedrijven en tot schaalvergroting en intensivering.

Extensivering of omschakeling naar biologische landbouw gaat bij de huidige grondprijs direct ten koste van de rentabiliteit van het bedrijf. Banken zijn nauwelijks bereid om de benodigde

investeringen te financieren vanwege de lagere en onzekere rendementen. In een aantal initiatieven wordt getracht deze patstelling te doorbreken. Zo zijn er diverse lokale initiatieven, zoals de coöperatieve Herenboerderijen, waarin een coöperatie van burgers het eigendom van het land op zich nemen en een boer of tuinder de bedrijfsvoering. Het gaat om kleinschalige initiatieven waarin een streven naar duurzaamheid, gemeenschapszin en rentabiliteit hand in hand gaan.

Meer recent zijn ook grootschaliger initiatieven van start gegaan, zoals Aardpeer, Land van ons en Lenteland. Hierin ligt het grondeigendom bij een zogenaamd Groen Grondfonds waarin particuliere beleggers investeren voor een financieel en een maatschappelijk rendement. Deze fondsen stellen duurzaamheidseisen aan de bedrijfsvoering en stemmen de pacht af op het natuurlijk voortbrengend vermogen van de grond. Om deze initiatieven te laten doorgroeien, is echter meer nodig. Zo wordt voorgesteld om het risico voor particuliere beleggers te beperken met een overheidsborgstelling op daling van de grondprijs. Verder zou het rendement voor particuliere beleggers te verhogen zijn door de belegging in een Groen Grondfonds vrij te stellen in box 3. En de hefboomwerking zou aanzienlijk groter worden als ook institutionele beleggers, zoals Pensioenfondsen, in deze fondsen zouden participeren.

Opgemerkt wordt dat er meer factoren spelen dan alleen de prijs van de grond. Zo wisselt op dit moment weinig grond van eigenaar, dus is schaal alleen te bereiken als ook bestaande boeren voor een dergelijk financieringsarrangement kiezen. Daarnaast moet er voor de producten van het bedrijf voldoende markt zijn, wat bij de omschakeling naar biologische landbouw een belemmering zou kunnen gaan vormen. Het zou ook zeker helpen als het maatschappelijk nut van duurzame landbouw voor gezondheid en milieu wordt meegerekend. Maatschappelijke rendement zou ook voor boeren voordeel moeten opleveren.